

Anton Kramberger

Pomenska struktura izraza *poklic* do 2. svetovne vojne

1. Izziv

Pred leti me je ukvarjanje s socialnimi premiki ljudi na trgu dela privedlo bliže k izrazu *poklic* kot osrednjemu pojmu, ki – vsaj v sociološki obravnavi – dokaj dobro ponazarja splošni položaj človeka v družbi. Presenetilo me je, kako malo pravzprav vemo o izvoru same besede in o *njeni poti* skozi »slovenski« čas in prostor. Hoja izraza po tej poti je morala biti zelo opotekajoča. Privedla je do tega, da danes ta izraz uporabljamo v zelo različnih, celo protislovnih besednih zvezah in pomenih. Primer: govori se, da šola *daje* poklic; a kaj potem pomeni *poklicna kariera*? Niz *šol* ali niz *zaposlitev*? Oboje?

Menil sem, da bi bilo vsaj iz strokovnega vidika zanimivo razplastiti preveč zgetene pomenske in govorne ravni poklicnega izrazja. Namenil sem se pomuditi pri osnovnih zgodovinskih in lingvističnih virih in nato preiti v sedanjost. Selekcijo gradiva sem preusmerjal v historične primere, ki obkrožajo trg dela. Predvsem me je zanimalo, katero človekovo početje je bilo spotoma razumljeno kot *poklicno*: ali samo zaposlitveno, ali tisto, povezano z izobraževalnim procesom, ali pa tisto, povezano s službovanjem in zaposlovanjem. Lega pomena naj bi nakazovala vsaj dvojno pomensko razsežnost: kako se je poklicno izrazje pomikalo v horizontalni smeri, med ponudbeno in povpraševalno stranjo trga dela, in kako se je ob tem izražal vertikalni statusni položaj poklicev.

Rezultat raziskave je po mojem zanimiv. Daje boljši pregled nad razvojem pomenske strukture izraza *poklic*. Razumljivo je, da so izsledki šele v embrionalnem stanju, vsebujejo še številne vrzeli in nedorečenosti. Upam, da bom z dognanji, pa tudi s še nerešenimi izzivi, vzpodbudil druge avtorje k nadaljnjemu raziskovanju tega ključnega pojma trga dela.

2. Primer sodobne izrazne nedorečenosti

Recimo, da je Janez zaključil avtomehanično šolo ter postal avtomehanic. V tem poklicu je delal vsega šest let, nato je postal vodja delavnice. Po letu dni je izkoristil ugodno priložnost in postal lastnik trgovine z avtomobili. Delavnice danes, po šestih letih, nima več. Njegovo poglavito delo je nakup in prodaja novih vozil. Janez je zadovoljen, ker mu posej cveti. Še na misel mu ne pride, da bi znova z orodjem lezel pod avtomobile. Večkrat celo reče, da ga je razvoj prehitel in da novim avtomehaničnim posegom, prepredenim z zahtevnim elektrotehničkim znanjem, preprosto ne bi bil več kos. Kaj je Janez po poklicu? Tu se pokaže nerodnost zabrisanih pomenov v izrazu *poklic*. Janez bi na to vprašanje najbrž nekako neodločno dejal, da je verjetno avtomehanic. Nato pa bi oklevajoče dodal, da je bržkone bolj trgovec z avtomobili.

Pred kakšnimi šestimi desetletji bi bil odgovor najverjetneje dosti bolj jasen in nedvoumen, namreč, njegov poklic bi bil trgovec z avtomobili. Če bi za razsodbo vprašali snovalce sodobne reforme poklicnega šolstva v Sloveniji, bi vam najverjetneje zatrjevali, da je Janez po poklicu avtomehanic – ne glede na to, kaj trenutno dela. Za ljudi, ki pretiravajo s pomenom poklicnega šolstva in neradi priznajo razmere na sodobnih odprtih trgih dela, je uk še vedno enak poklicu. Češ, Janez je avtomehanic zato, ker je pri izboru uka sledil klicu!

Ta pomenski zdrs v slovenskem poklicnem izrazju, ki se je sicer uveljavljalo zelo počasi, ni bil preveč očiten vse do konca druge svetovne vojne. Veljal ni niti nekdanj, ko se je izraz uporabljal še manj. A že pred protestantizmom, ko je bila na Slovenskem prisotna le zelo tenka plast višjih slojev, je bilo povsem jasno (vsaj v nemškem jeziku!), da je humanist Forchtenauer, ki je končal teološke študije na Dunaju, naredil zgledno »poklicno« *kariero*. Po bakalavreatu leta 1439 je bil najprej tajnik krškega škofa, nato nekaj časa dunajski kanonik, kasneje prošt, kariero pa je zaključil s »poklicem« cesarskega diplomata na papeškem dvoru v Rimu (povzeto iz: Simoniti 1979). Ta niz *služb in/tali položajev* so bili njegovi »začasni poklici« in tako so poklic, v nemških deželah, kamor je spadal večji del ozemlja današnje Slovenije, razumeli že tedaj.

Nedoslednosti v pomenski strukturi slovenskega izraza poklic so torej novejšega datuma. Z razplastitvijo pomenov želim vsaj strokovnim ravnem govora vrniti uravnoteženost, ki jo potrebujemo za sistematično obravnavo poklicnega fenomena. Nikakor ne želim zanikati zabrisanosti pomenske strukture izraza poklic, ampak prej pokazati, kako je do nje sploh prišlo.

3. Historične motivacije za nastanek in rabo izraza »poklic«

Svojo razvejano pomensko strukturo dolguje izraz »poklic« dolgotrajni genezi. Ta nam posredno razkriva, kako se je v slovenskem prostoru sploh uvedlo službovanje in najemno delavstvo. Kako se je postopno spreminjalo nekdanje stanovsko službovanje ljudi v redkih *poklicih* v množično *poklicno zaposlovanje* na modernejših priložnostnih trgih dela. Pomenske spremembe v izrazu poklic in njegovih zvezah so sledile socioekonomskemu razvoju in so, razumljivo, zgoščene v 20. stoletju, ko se je trg dela pri nas najbolj spreminjal.

Današnja pomensko večplastnost izraza *poklic* v slovenskem jeziku lahko v grobem historiografsko izvajamo iz dveh virov, iz lingvističnih in iz družbeno-razvojnih pobud ter motivacij. Prva, lingvistična motivacija, kaže na besedotvorne značilnosti, ki so bile posledica stika nastajajoče slovenske pisne kulture z germansko (in drugimi), v katero je bil nemo-demiziran slovenski živelj primarno vsajen. Kazala se je zlasti v dobesednem prevajanju tujih izrazov in prevzemanju njihovih pomenov v primerih, ko v slovenskem življenju in besedišču semantično-lingvistični sistemi za posamezne plasti jezika, zlasti strok, še niso bili izdelani. Druga, razvojna motivacija, ki je dodatno širila pomensko strukturo izraza *poklic*, pa je povezana z zakasnelo, a toliko bolj burno modernizacijo slovenskega gospodarstva in kulture. Besedotvorno je pričela intenzivneje sevati šele v 20. stoletju.

Slovenski izraz *poklic* je novejšega datuma, nastal je oz. zapisan je bil prvič nekje med 17. in 18. stoletjem. Etimološka analiza njegovega glagolskega korena *klicati* ne pove kaj dosti o nastanku in pomenski strukturi samega izraza *poklic*. Tako Bezljaj (1982:42) v etimološki razčlenitvi glagola *klicati* navaja, da je bil starodavni izraz *klič*, prisoten tudi pri drugih slovanskih jezikovnih skupinah in pretežno rabljen v pomenu (javnega) poziva, gesla, v 17. stoletju že zastarel. Nekoliko mlajša glagola, izvedena iz tega glagolskega korena, pa sta *poklizati* (vodi do *poklicanja*), *oklizati* (cf. Megiser 1603, op.: tedanji bohoričevski črkopis je današnji »c« zapisoval kot »z«). Novejši izrazi, nastali iz osnovnega glagolskega korena *klicati* nekje od 17. do 18. stoletja, so v slovenščini še *klic*, *poklic* (tedaj analogno lat. »officium«, uradna služba na dvoru¹) ter *preklic* in *vzklik*.

¹ Tipično se izraz »poklic« uporablja za dvorna opravila, ki so starodavna, izvira iz lat. *officium*. Primer lahko najdemo v razvoju pogrebni govora, ki so naslavljali različno situirane pokojnike. Antični razvoj literarne zvrsti pogrebni govora za veljaki (*oratio funebris*) je privedel do rimske *laudatio funebris* (posameznik in njegov rod), ki nima več politične vloge kot pri Grkih *logos epitaphios* (sumarični govor v imenu državne skupnosti). Kasnejša kodifikacija nagrobnih govora je vpeljala kanon retoričnih toposov, med

3.1 Lingvistične motivacije

Primarni, lingvistični vir nastanka in širjenja pomenske strukture izraza *poklic* se dotika posebnega besedotvornega načina, ki je bil na delu ob času nastajanja izraza *poklic* v slovenščini. Najzgodnejše obdobje slovenskega knjižnega besedotvorja, po zaustavljenem protestantskem vzponu,² spada v čas med 17. in 18. stoletjem. Obdobje je zaznamovano z motivacijo po izdelavi slovenskih knjižnih besedišč (slovarjev) in slovenskih slovníc. Sprva je bilo početje še zgodnje narodno prebudniško, zlasti zaradi širjenja religije med ljudstvom v domači besedi. Kasneje je bilo razsvetljensko besedotvorje tudi narodno preporodovsko navdahnjeno in, kar je novost, javno usmerjeno (prim. Stabej 1972:11).

Drugo obdobje, v katerem so znova prevladovali lingvistične motivacije, pa je obdobje, ko se je v Sloveniji zarisovala širša kulturno in delno politično prebudniška ideja, torej že državotvorna miselnost v kali, ki sovпада s slavizacijo slovenskega jezika. Ta je potekala intenzivno zlasti v drugi polovici 19. stoletja. V tem obdobju so slovenski lingvisti nekdanje pogovorno zapisane nemške izraze pričeli zavestno nadomeščati s slovenskimi ali širše slovanskimi izrazi.

Prvotna ozka pomenska struktura izraza *poklic*, zastavljena v slovenskem jeziku v 18. stoletju, se je vse do konca 19. stoletja komajda kaj spremenila.

3.2 Zgodovinsko-razvojne motivacije

Drugi vir širjenja pomenske strukture izraza *poklic* predstavlja postopen razvoj tržnega gospodarstva na naših tleh. Tržno gospodarstvo v Webrovem modernizacijskem smislu pomeni zlasti tiste oblike trgovanja na daljavo, ki niso bile oprte le na menjavo redkih naravnih dobrin in na lokalni domet trgov, ampak na trgovanje z dobrinami in izdelki industrijskega načina proizvodnje. Ta se je v Sloveniji zares razmahnil šele v sredini 20. stoletja, zlasti pa po 2. svetovni vojni.

4. Uvedba izraza, prvotni slovarski viri

Nastavke za kasnejšo uvedbo izraza *poklic* so v slovensko besedišče vpeljali slovenski protestanje, najbolj izrazito Trubar s poučnimi pridigami in Dalmatin s prevodom Luthrove Biblije. Uporabili so današnjemu izrazu *poklic* dokaj bližnji izraz *poklicanje*, ki pa je imel – zanimivo! – v primerjavi s kasneje uvedenim slovarskim izrazom *poklic* kar nekam širok pomen. To bi lahko kazalo na živo uporabo izraza »poklicanje«. Osrednji del pomena je veljal kot »klic k Bogu.«³ V protestantskih besedilih pa so prisotna še številna znamenja, da so bila ob religioznih možna tudi *svetna poklicanja* (predvsem za višje cesarske, dvorne in deželno-glavarske službe).

njimi je znan Priscianov (6. stol.), ker je vplival na humaniste; ta avtor omenja kot postavko pogrebne govora *officium – philosophum vel rhetoricum vel militare*, kar je prevedeno kot: »poklicno delo in opravila – filozofsko ali govorniško ali vojaško – pokojnika« (cf. Simoniti 1979:25). In še ob tem: antična grška tradicija se je prenesla na humaniste (vpliv Petrarce) in reformatorje, tako da pogrebni govori govorijo o življenjepisnih dejstvih in okoliščinah; govore lahko svojci. Katoliška (krščanska) tradicija pa nasprotno komajda omenja življenjepisna dejstva; govor izrabi za razvijanje krščanske doktrine o vstajenju od mrtvih (pridige o verskih resnicah), tudi govorijo izključno duhovniki. O položaju in poklicu pokojnika spregovorijo le sporadično.

² Nemila usoda naših knjižnih fondov iz dobe reformacije (A. Gspan, cf. P. Simoniti 1979:8).

³ »Le ti pravi krščeni na praviga Boga kličejo inu molijo« (Trubar 1975:13). Tudi: »... skuzi s. Duha tebi daje tu veselje na Bugi inu tebe prgane na tu pravo srčnu klicane, h ti molitvi inu h ti volni pokorščini pruti Gospudi Bogu« (prav tam, 1975:23–24).

4.1 Stanovi ter religiozna in svetna »poklizana« (Dalmatin, Trubar)

Trubarjevo pisanje je dober primer, kako se je prevedeni nemški izraz *Beruffung* namenjal za splošno oznako služb novega tipa v primerjavi s stanovskimi položaji. Služb se drži pridih religioznega poslanstva, ker se cesarskega dvora drži avreola božjega predstavnitva na zemlji. V Cerkovni ordnini je v kazalu⁴ zapisan naslov poglavja: »Navuk iz svetega pisma, koku vsaki v nega stanu inu poklicanu se ima držati« (Trubar 1975:111).

Na drugih mestih v istem delu Trubar pravi: »Ti pravi krščeniki ... pridigujo inu poslušajo to pridigo tiga s. evangelija, po nim nih vero, vse službe božje, nih stan inu poklicane rovnajo, pelajo inu drže...« (Trubar 1975:41). Ali tudi: »Obtu mi dopustimo, de ti cerkveni služabniki ... v enem spodobnim, poštenim gvantu hodijo, koker h takimu stanu inu poklicanu sliši« (Trubar 1975:104).

V spremni besedi k Cerkovni ordnini je Luthrovo in odtod Trubarjevo vizionarsko poklicno hotenje morda nekoliko preuranjeno razširil Drago Šega, mereč na današnji pomen izraza *poklic*: »Ta cerkev naj bi bila po zgledu zgodnjekrščanskih cerkvenih občin kar se da preprosta ... in vsi verniki med seboj enakopravni. Vsakdo izmed njih je namreč v načelu lahko postavljen za duhovnika pa tudi odpoklican s te dolžnosti, saj so vsi verniki hkrati duhovniki in pridigarstvo je poklic kot vsi drugi človeški poklici ter daje tistemu, ki ga opravlja, pravico do primernega krušnega povračila...« (Trubar 1975:115).

Pri Trubarju je še očiten razloček »poklicanja« od »stanu«. Stan je še v veliki meri določal »poklicanje«, bil je torej širši pojem. Mnogo kasneje, ko bodo stanovi že davno razpuščeni, se bo *poklica* še vedno držal ugled tistega izvornega stanu, ki je nekdaj določeno »poklicanje« dopuščal in tudi pretežno polnil. Gre za takšne razsežnosti poklica kot so ugled, status, prestiž, čast in samospoštovanje, ki v izrazu *poklic* do danes niso izginili. Danes se sicer ta ugled nanaša bolj na funkcijo poklica kot na podedovane, t.j. nekdanje stanovske značilnosti, ki so ovijale določene poklice s svojim hierarhičnim pomenom in izvorom. Se pa včasih stan in *poklic* še vedno sinonimno uporabljata ravno v tem hierarhičnem smislu.⁵

Drug značilen primer religioznega osmišljanja poklicanja je moč najti v protestantski Bibliji. Tako npr. beremo v Luthrovem originalu: »SO ERMANE NU EUCH IH GEFANGENER IN DEM HERRN/Das jr wandelt/wie sichs geburtewrem *Beruff*/darinnen jr beruffen seid/« (Luther 1545:2359), kar je Dalmatin prevedel kot: »Atu tedaj jest Jetnik u GUSPUDU vas opominam, de taku hodite, kakor se spodobi vashimu poklicanju, h'katerimu ste vy poklizani...« (Dalmatin, Biblia 1584, III, 105b), medtem ko najnovejši prevod Biblije v slovenščino (1996) v tem *Opominu k edinosti* Luthrov izraz »der *Beruff*« prevaja drugače, bolj religiozno in staroversko,⁶ kot »klic« (Ruf!?): »Zato vas jaz, jetnik v Gospodu, opominjam, da živite vredno klica, s katerim ste bili poklicani ...« (Sveto pismo stare in nove zaveze, Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov, Svetopisemska družba Slovenije, 1996:1747; op. – okrepjene besede A.K.).

Naj opozorim še na zanimivo razlikovalno Trubarjevo uporabo izrazov stan in poklicanje v Cerkovni ordnini. Trubar svoje nauke namenja naslednjim socialnim skupinam: višjim stanovom, »papežem, papežnikom, kraljem, cesarjem, vijudim (vojvodam), deželski gospoščinim, tim altmanom« (veljakom), »purgarjem«, (meščanom), »burgermojštrom« (županom), »gaspudom, gruntarjem, gospodarjem«, nižjim stanovom, »hlapcem, deklom, najetim delav-

⁴ »Regiŝter čez le-to Cerkovno ordnino, od vseh ŝtukov inu artikulov, kir v le-tih bukvah stoje« (Trubar 1975:109).

⁵ Spomnimo se Preŝernove neme tožbe: »Stanu se svojega spomni ...«

⁶ Drobna zanimivost: podobno gre za zavestno zoževanje ŝirŝega pomena izraza »poklic« na njegov zgolj religiozni pra-pomen, v pomenu notranjega »klica« k Bogu, v vrsti sodobnih del o poklicih, kjer naslov naključnega bralca lahko zavede. V tej literaturi ne gre za obravnavo 'vseh' poklicev, ampak za ožjo obravnavo duhovniŝkih, redovniŝkih, duhovnih ali laičnih poklicev (aktivni zlasti salezijanci, frančiŝkani).

cem,« splošno označenim »farmani« (farani), **religioznim »poklicanjem«**, »škofom, farjom (farjem), pridigarjem, farmoštrom,« »korarjem« (stolnim kanonikom), »podružnikom« (diakonom), in **svetnim »poklicanjem«**, »lanchauptmanom« (deželnim glavarjem), »lancvrbežerjem« (deželnim oskrbnikom), »tim rihtarjem« (sodnikom), »šulmojstrom« (učiteljem), »odvetnikom«, »pisarjem«, »žolnerjem« (vojakom).

Trubar je torej med posvetne poklice (»svetna poklicanja«) že štel tudi nereligiozne državne službe, ki zajemajo deželne oblastnike, sodnike, odvetnike, pisarje, vojake in – učitelje! K poklicem pa (skoraj) zagotovo še niso bili šteti obrtniki, rokodelci in drugi praktični poklici v današnjem pomenu, saj so bili tedaj v pretežni domeni mestnih cehov in domače obrti na kmetih ter so imeli tedaj kot celota različnih praks še druga poimenovanja, najpogosteje izraz *stan* (iz nemškega *Stand*), ali *antverharji*, rokodelci, iz nemškega *Handwerker*. Pri Trubarju so tedanji najemni delavci spadali le v nižji stan.

4.2 »Poklic« kot kalk v obdobju prosvetljenstva – domneve

Bržkone je izraz *poklic*, z nekaj širšim pomenom od prvotnega *poklicanja*, v resnici nastal šele s procesom *kalkiranja*, značilnim za slovensko slovarsko delo v 17. in 18. stoletju. Kalkiranje pomeni dobesedno prevzemanje oziroma prevajanje določenega tujega izraza iz tujega dominantnega jezika, do česar pride pač tedaj, ko to zahteva komunikacijska potreba – a le na določeni ravni »manj razvitega« okolja.

Izraz *poklic* je tako bržkone nastal kot nadomestek za protestantsko »poklicanje« oz. kot *kalk* iz nemškega (slovarskega) izraza »der Beruf« (glej zgoraj starejši biblijski *der Beruff*), najverjetneje v zgodnjem prosvetljenjskem obdobju oz. vsaj v drugi polovici 18. stoletja (Pohlin 1781). Nemški izraz je tedaj, po stoletni praktični rabi, verjetno že vsrkal vase širši pomen iz tujih logov in se je še bolj oddaljil od zgolj religiozne podlage ter dvora kot stvarnega okolja. Morda pa so slovenski »kovalci« slovarskih izrazov ta pomenski razmik namerno zožili, s »poklicem« za razliko od »poklicanja«. To bi veljalo še raziskati.

Morda lahko še sklepamo, da je bil izraz *poklic* v času prosvetljenstva v slovenščini že govorno živ, tudi zato, ker so tedaj mnogi slovenski šolani posamezniki službovali na dunajskem dvoru, kjer so opravljali že najrazličnejše, višje in nižje, dvorne službe – *poklice*. Doma so občevali v slovenščini in morda uporabljali izraz »poklic«. To je le domneva, ki pa je morda na trhlih temeljih. Zakaj? Čeprav je tudi v nemščini rasla pomenska struktura izraza *der Beruf*, pa se je tudi tam ta izraz pogosto podvajal z izrazom *stan* (*der Stand*).⁷

4.3 Od kje se znajde izraz *poklic* v Pohlinovem slovarju?

Izraz *poklic* je moral biti živ v slovenskem jezikovnem sporazumevanju, čeprav tedaj še v dokaj ozkem pomenu, že vsaj v drugi polovici 18. stoletja, ko ga je zapisal Pohlin v svojem slovarju »Ta malu besedishe treh jesikov« (1781). Njegov pomen je tedaj ustrezal nemškemu izrazu »der Beruf« (*prim.* lat. »vocatio«), kar je, podobno kot že v 16. stoletju, predstavljalo predvsem visoko uradniško službo na (dunajskem) dvoru. Pohlin je slovar sestavljal dolgo časa, vsaj 13 let (napovedal ga je ob izidu Slovnice, 1768). Čeprav na izraz *poklic* prvič naletimo pri njem, morda lahko domnevamo, da je verjetno sam izraz starejši. Do tega premisleka nas napeljuje ugotovitev, da je ta avtor, kljub večkrat očitani mu oholosti in zanikanju dela predhodnih sotrudnikov,⁸ brez zadržkov zajemal tudi iz prejšnjih slovenskih slovarskih opusov.⁹

⁷ Rubrika »Name und Stand der Vathers« v vpisnih knjigah Dunajske univerze se pisno pojavi šele s tiskanimi formularji, po letu 1833, vendar kaže, da je bil splošneje uporabljen izraz *stan* kot *poklic*. O tem več v Cindrič (1997).

⁸ Zaradi zanikanja in prezrtja dela predhodnikov so Pohlinovo delo negativno ocenili Kumerdej, Popovič,

Pohlinovo slovarsko delo je vplivalo na kasnejše avtorje slovenskih slovarjev. Njegovim slabim izrazom se je uprl šele Cigale (1860), ki je dotodanje slovensko slovarsko gradivo prvi znanstveno prerešetal (Stabej 1972:14).¹⁰ A izgleda, da izraz *poklic* ni bil štet med »slabe« Pohlinove izraze, ker je preživel do danes.

4.4 Izraz *poklic* v *Vodnikovem rokopisnem slovarju*

Prvi jezikovni preroditelji, ki so ustvarili slovensko prozo, so radi segali po Pohlinu, ker je bil edini zares javno izdan in najbolj dostopen, zato bi glede rabe izraza *poklic* kazalo pregledati še njihov opus.¹¹ Pomemben in dostopen avtor pa je V. Vodnik. Vodnikov rokopisni slovar, ohranjen kot gradivo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, je danes kartotečno obdelan (Vodnik 1813). Omogoča nam sklepanje o že nekoliko širši pomenski strukturi izraza *poklic*.

Izraz je v Vodnikovem času verjetno že deloval kot splošnejši termin, ki je že zaobjemal vrsto povsem specifičnih službenih mest na dvoru tedanjega časa, na kar lahko sklepamo iz različnih besednih osnov, ki jih je Vodnik prevajal v *smerni* izraza *poklic*. Podajam primere (v oklepaju je oznaka kartotečnega listka):

das Vorboth = pokliz (Vodnik, slov. besednjak 86/j6a)

Beruf = pokliz (Vodnik, slov. besednjak j7/ja)

Conkurs steka = konkurz *poklic* (Vodnik, slov. besednjak 22/j0a; op. poznejši tuji pripisi s svinčnikom)

Beruf. Seinen Beruf Nachgehen = po svojim poklizu delati (Vodnik, slov. besednjak j7/ja)

Beruf. Berufs = poklizni; po poklicu (Vodnik, slov. besednjak j7/ja)

Gnade. Gnadenberuf = mislostni pokliz (Vodnik, slov. besednjak 40/za)

Abruf. d.i.die Abforderung = odkliz, pokliz (Vodnik, slov. besednjak 3/jb)

Aufruf, der. = klizanje, poklizanje. (Vodnik, slov. besednjak 9/jjb)

Lahko bi sklepali, da se je izraz *poklic* uporabljal v splošnejšem pomenu zlasti v primeru, ko so ljudje zanimali lastno pristojnost za kakšno službeno oz. državno opravilo. V tem

Zois, Kopitar itd. Pravo mesto so mu, kljub omenjenim napakam, priznali šele Breznik in Fr. Kidrič. *Prim.* Stabej (1971:14).

⁹Da bi natančneje dognali, kdaj se je izraz *poklic* pojavil v slovarjih oz. besediščih, bi kazalo pregledati naslednje slovarje:

Adam Bohorič (1584): Arcticae horulae succisive del Latino-Carniolana literatura etc. (Slovnica). 1979 samostojnih gesel, 5.835 slovenskih besed,

Hieronim Megiser (1592): Thesaurus Polyglottus. 8.575 slovenskih besed,

Alasia de Sommaripa (1607): Vocabolario Italiano e Schiavo,

Matija Kastelec (1680): Dictionarium latino-carniolicum. Čez 80.000 slovenskih besed. Rokopisni slovarji ljubljanskega diskalceatskega samostana,

Anonymus (2. pol. 17. stol.): Kranjsko besedishe pisano (ime dal Ž. Zois, slovensko-nemško-latinski slovar),

G. Vorenc (1703–1710, dopolnjen Kastelčev slovar): Besedne bukve. Več kot 100.000 besed. Rokopisni slovarji ljubljanskega diskalceatskega samostana,

Hipolit (1711–1712): Dictionarium trilingue. 232.175 slovenskih besed. Rokopisni slovarji ljubljanskega diskalceatskega samostana,

Hieronim Megiser (1744, preurejena 2. izdaja): Dictionarium quatuor linguarum (nemško-latinsko-slovensko-italijansko). 21.188 slovenskih besed,

Bernard Apostel (1760): Dictionarium (nemško-slovenski). 55.524 slovenskih besed,

Marko Pohlin (1781): Tu malo besedishe. 12.640 slovenskih besed,

Marko Pohlin (1792): Glosarium Slavicum.

¹⁰Je pa še več avtorjev, katerih slovarsko delo bi v tem oziru veljalo pogledati: Gutschmann (1789), Debevc (1792, rokopis), Kumerdej (1787 in 1798, rokopis), Vodnik (1805–1806, rokopis), Jarnik (1832): Etymologikon, Murko in Janežič (1851–52).

¹¹To so bili Škrinar, Rihar, Šraj, Wolf (nadaljevali so Japljevo Sv. pismo) in Vodnik ter Ravnikar.

pomenu je bil nemški stavek »Ich bin nicht berufen« še leta 1860 prevajan podobno kot pri Vodniku, namreč: »nimam oblasti, nisem poklican, to ne sega v moje opravilo, dolžnost« (Cigale 1860: 224).

Naj opozorim, da tedanji pomen izraza bolj kaže na pomen poklicne *pristojnosti* človeka za opravljanje določene vrste del, ne pa izrecno na njegove sposobnosti za opravljanje tega dela (!), čeprav se to lahko predpostavlja. Če je močna pomenska konotacija poklica pristojnost, to nedvomno kaže, da je bil izraz karseda povezan z javnimi službami (pooblastili), torej delovnimi mesti, preko katerih se izvaja oblast. Teh pooblastil pa nikakor ne more podeliti samo stopnja ali smer izobrazbe, ampak šele *akt sprejetja* na določeno delo, kar je eminentno *politično* dejanje. Ta izvorni pomenski naslon izraza se (še danes) često zanemarja!

V primerjavi s »poklicanjem« je izraz »poklic« opredeljeval vsaj naslednje pomene: poklic kot duhovniška služba, kot klic k opravljanju božjega (duhovniškega) poslanstva; poklic kot konkretna, a ne več natančno opredeljena (pisarska) služba na cesarskem dvoru; poklic kot splošen izraz za določene vrste uradniških služb, ki so v pristojnosti cesarskega dvora ali deželnih glavarstev; poklic kot služba, ki zaposlene pooblašča za opravljanje določenih pristojnosti.

5. Slavizacija slovenskega jezika in poklic

Sledove slavizacije slovenskega jezika kot zavestnega procesa slovenskega pisnega besedotvorja zasledimo že v Zoisovem krogu. To usmeritev je dokaj zavzeto nadaljeval Vodnik. Na Slovenskem pa je širša, zavestna in podpirana težnja po slavizaciji prevladovala zlasti po meščanski revoluciji v letu 1848. Slavizacijsko besedotvorje se je kazalo na tri načine: kot prevzemanje ustreznih slovenskih dialektoloških izrazov na raven univerzalne knjižne govorice, kot prevzemanje bolj ali manj primernih izrazov iz drugih slovanskih jezikov, ali pa kot kovanje povsem novih slovenskih izrazov, ustreznih duhu slovenskega jezika. Pod vplivom slavizacije so tako nastajali zlasti novi izrazi, ki so zamenjevali nemške popačenke, s katerimi so prej ljudje shajali stoletja dolgo.

5.1 »Poklic« pri Pleteršniku

Za nadaljnji razvoj pomenske strukture izraza poklic, od Vodnika do Pleteršnika, je bilo na razpolago nekako 60 let. Pričakovali bi številne spremembe, izpeljave in dopolnitve izraza. Zanimivo pa je, da pri Pleteršniku (1894) pri izrazu *poklic* še ne moremo zaslediti kakšne bistvene oznake širših pomenov, ki bi jih, glede na potencialno dolgo dobo rabe tega izraza, glede na omenjene začetke industrije v 19. stol. in glede na dokaj široko pomensko zasnovo pri Trubarjevem *poklicanju*, že pričakovali. Vprašanje je, ali ni bil morda izraz »poklic«, v primerjavi s »poklicanjem«, pretrd, da bi se razširil med ljudi ali vsaj med določene socialne skupine. Morda bi morali naše raziskovanje razširiti še na kakšne druge vire.

V svojem slovarju, ki je povzema ogromno predhodnega gradiva,¹² se je Pleteršnik ravnal po vodilu: »sprejeti, kar se v literaturi nahaja in kar narod govori« (*prav tam*: vii). Pri pomenu oziroma tolmačenju, kakor pravi Pleteršnik, pa ni citiran vir, če je pomen obče slovenski. Poglejmo, kaj pravi Pleteršnik o izrazu »poklic«. Najprej ponovi za Cigaletom in Janežičem, da gre pri *poklicu* za neposredno tolmačenje nemškega izvirnega izraza »klic« (der Ruf, die Berufung, die Vorrufung). Nato doda, da so poklic kot prevod nemškega izraza »der Beruf« že vsebovala dela Murka, Cigaleta, Janežiča, medtem ko je Ravnikarja povzel Valjavec. Starejše *poklicanje* kot izvorni prevodni izraz pripada protestantom, izraz je do 19.

¹² Viri so navedeni v točki *Opomnja* Pleteršnikovega slovarja.

stoletja ugasnil; nadomestil ga je izraz klic za religiozne pomene, za ostale pomene pa izraz »poklic«.

6. Fragmentarne ugotovitve glede slovarskih virov

Pregled slovarskega gradiva lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je širitev pomenske strukture izraza *poklic* do začetka 20. stoletja še dokaj šibka in izvorno naravnana. Vseeno je moč reči, da se poleg služb najvišje cerkvene in civilne oblastvene hierarhije v 19. stoletju med *poklice* že štejejo tudi službe na nižji oblastveni ravni. Tu so 'uradniki' cerkvene hierarhije (duhovniki, župniki, kaplani ...) in državni uradniki nižjega ranga (višji deželni in mestni uradniki), verjetno pa tudi učitelji. Toda omemb vojakov in učiteljev, ki so bili pri Trubarji še vštet med poklicanji, je malo (nič?).

Izraz *poklic* je, po obravnavanih slovarskih virih do konca 19. stoletja, verjetno širil svoj pomen zlasti z zajemanjem delovnih mest vedno nižjih dvornih, državnih, deželnih in cerkvenih predstavnikov. Vendar začuda slovarski viri ostajajo glede kaj širšega pomena tega izraza zelo zadržani. Poglejmo zdaj, kaj nam o pomenski strukturi izraza *poklic* lahko povedo drugi viri.

7. Odsotnost »poklica« pri cehih, rokodelcih in obrti

Splošno izrazje, povezano z dejavnostjo domačinov, slovenskih rokodelcev, obrtnih mojstrov, trgovcev in redkih tehnikov, je bilo do 19. stoletja še daleč od uporabe izraza 'poklic' v splošnem pomenu. Zanimiv je tipičen ovinek, preko katerega so pri sprejemanju prosvetljske zakonodaje prišli do veljave najprej 'ponašeni' splošni nemški izrazi. Šele dosti kasneje so se slovenili (slavizirali).

7.1 Cehovski redovi

Cehovske redove, ki so tudi na Slovenskem nastali v borbi mesta s podeželjem in zemljiškim plemstvom ob koncu srednjega veka, kaže zaradi posebnega pomena posebej obširneje obdelati. Verjetno pa drži, da se cehi v času svojega eksplicitnega obstoja nikoli niso predstavljali s sodobnim poimenovanjem, »poklicna združenja«. Je ta pomen karseda nov?

Izraz ceh je nastal iz nem. *Zeche* (Verbinčev Slovar 1968) in se nanaša na bratovščine. Najpogostejši drugi nemški izrazi, zapisani v cehovskih pravilih in listinah, potrjevanih od mestnih svetov, gubernij in vladarjev, so: die Zunft, die Gilde, die Innung. Primeri: usnjarski ceh se je imenoval »die Lederzunft«, čevljarški »die Schumacher-Zunft«, kovaštvo »Schmiedezunft«, ipd. Drugih slovenskih izrazov, razen izraza »ceh«, za obdobje, ko so cehi delovali, nisem uspel najti (kljub obširnemu gradivu je moje proučevanje tu karseda skromno). Verjetno se je temu izrazu nekoliko kasneje, po uvedbi bolj sproščene podjetniške in delovne zakonodaje, ki je postopno izenačevala obrtne, trgovinske in rokodelske organizacije, pomensko bližal izraz »antverh«. A prvotno je bila razlika med izrazoma velika. »Antverh« je označeval domače (kmečko in trško) rokodelstvo in je v bistvu predstavljal cehom nasprotno ali vsaj alternativno organizacijo rokodelskega dela.

Največjemu delu fevdalnega obdobja je zakonodaja tuja. Razvoj pozitivne delovne zakonodaje, ki je postopno zamenjal partikularizme, tudi mestno cehovstvo, je zelo počasi izrinjal cehovsko organizacijo, podvrženo lokalni samoupravi, znamenju običajnega prava starejših dob (Vilfan 1996:90). Vendar so imeli cehi kasneje, po izrinjanju, še vedno močan vpliv na razvoj drugih oblik dejavnosti in dela. Pojav delavcev, ki so v 16. stol. in kasneje z družinami živeli pod streho z gospodarji, ješarji in pešterovci, tako še vedno kaže na cehovski izvor delavstva tudi v novejšem podjetništvu, v tem primeru v žebjarstvu in fužinarstvu (*prav tam*: 390).

Cehi so se torej prvotno združevali po obrteh in rokodelstvih, šele kasneje po »strokah«. Beseda *poklic*, s katerimi cehe radi obravnavamo danes (regulirana poklicna združenja kot cehovska združenja), v celotnem času njihovega izvirnega obstoja očitno še ni bila v govornem obtoku za poimenovanje vsebin iz njihovega dometa.

7.2 »Antverh« in »rokodelstvo«

V primerjavi s »poklicem« je izraz »rokodelstvo« novejši. Pri uvedbi slednjega je prišlo do relativno poznega – in ne paralelnega!! – nadomeščanja nekdanj široko razprostranjenih pogovornih nemških popačenk kot sta »antverh« in »antverhar« (»handwerk«, »handwerker«, »handwerksmässig«) s slovenskimi izrazi. Izraza »antverhar« in »antverh« sta bila že zgodaj uporabljena za splošno označitev nekaterih konkretnih opravil domačih mojstrov in rokodelcev kot posebnega stanu, pa tudi za mesarski, tesarski in vojaški stan (»Schlächterhandwerk«, »Zimmerhandwerk«, »Soldatenhandwerk«). Ta raba popačenk, ki pa imata zelo splošen pomen, je razvidna npr. v slovenski različici patenta Marije Terezije iz leta 1770 o ljudskem štetju, uvedenem zaradi reorganizacije vojaškega sistema (cf. Pipp 1934: 200–201):

Po tem kader smo My navolnu shlishali, da u'zhashu te sadne voiske mersketeri podlosni od suoiga anthverha, semle, shene, inu otruk pod ta shounirski stan so usesti, al sa vole persilenja k'temo shoutu na veliko vish stiskani, inu oskodvani bili;

...

My tedei saupamo, de se bodo nashi svesti podlosni temo usazhirenimo popisvainjou pokorno podvergli, usi skup doma per miri ostali, inu tudi neh voshno shvino k' temo popisvainjou svesto iskasalli, inu nikar taista is ene nasaplivasti, skriti, al kam ukrei odpellati se postopili bodo; kir se neima nikoger per imeinu inu shpogeinu te shvine ena shkoda sturiti, al ena taistih po sily oduseti.

Aku bi pak super nashe upaine eden al drugi teh podlosnih se od tega popisainja odtegnu, skrou, al Zhou pobeignou, tudi suojo voshno shvino skrou, tako je nasha ojstra vola inu povelle, de en takshni, kirkuli bode naiden, ima sadershan, inu na dua leita shanze kopat poslan, ta shvina pak, aku bi se naidla, oduseta biti.

Sa vola tega bode sliherni veidu se pokorni skasat, inu pred shkode varvat.

Na tem obstoji nasha terdna vola inu mainengo. Dano u' nashimo velikimo Meisto nashiga starvainja na Duneju ta x. dan tega mesca shushiza tem taushent sedemstu inu sedemdesetimo, nashe regierunge tem tridesetimo leito.

MARIA THERESIA

Do slavizacije omenjenega starejšega, izvorno nemškega izraza »antverh« in njegovih izpeljank oziroma do zamenjave z ustreznimi slovenskimi izrazi, kot so rokodelec, rokodelstvo, rokodelski, je prišlo šele v sredini 19. stoletja.

Zanimivo pa je tu opaziti, da je npr. Trubar »žolnerje« (vojake) štel med *svetna poklicanja*, lahko bi torej rekli med tedanje »poklice« v širšem smislu, medtem ko je bil istočasno v jezikovnem obtoku tudi izraz »vojaški antverhar« (Soldatenhandwerker). To pomeni, da je (ali bi vsaj lahko) v živem jeziku prišlo do zlivanja pomenov »antverhar« in »poklic«. To bi pomenilo, da si izrazi rokodelstvo in poklic(anje) niso bili tako tuji, kot to morda izgleda iz dosedanje analize. Očitno bi bilo treba vprašanje, ali je v živi ali v knjižni govorici res prihajalo do prekrivanja teh izrazov, posebej raziskati.

7.3 »Gewerbe« in »obrt«

Tudi slovenski izraz *obrt* je v sedanjem pomenu, po Bezlaju (1982:238), novejši. Vsekakor spada njegov nastanek v čas po Pohlínu. V dotodanjih nemško zapisanih predpisih, ki so se nanašali na obrt, je bil nasploh v uporabi izraz »gewerbe«, samostojen ali v navezavi na vrsto obrti (»Gewerbebetrieb«, »Kleingewerbe«, »Gastgewerbe«, »Kunstgewerbe« ipd.). Slovenska izraza *obrt* (moški spol!), *obrtovanje*, v pomenu skupnega poimenovanja cele

vrste dejavnosti, torej na splošnejši pomenski ravni, sta nastala kot splošna zaznamba dejavnosti tistih oseb, ki so obrtne, »okretne, spretnne, delavne« (Pohlin, Gutsman), torej take, ki se znajo zasukati. Glagolski koren samega izraza je star, verjetno se naslanja na vrtenje vretena (csl. obrteti); vreteno je služilo kot osnovno orodje pri določenih starodavnih domačih ročnih spretnostih (npr. oblikovanje gline, predenje ipd.).

Obrtno delo do predmarčne dobe je bilo torej naslonjeno na spretnosti starodavne ljudske obrti. Na Slovenskem je najbolj znane ljudske obrti podrobno opisal Rajko Ložar (1959).

Iz domačih, ljudskih obrti so se zaradi tržnih in mestnih potreb razvile delavnice, ki so jih običajno vodili mojstri, ki so nekatere učence pripeljali do pomočnikov. Te delavnice so največkrat dobivale obrtna dovoljenja, t.i. obrtne liste, od lokalnih, včasih regionalnih ali celo stolnih, deželnih ali cesarskih oblasti. Največkrat je šlo pri obrti v formalnem smislu za cehovske bratovščine ali (necehovske) zadruga, ki jim je glavnino privilegijev odvzel šele cesar Jožef II., z delno restavracijo po napoleonskih vojnah pa so eksplicitno delovale še do druge polovice 19. stoletja (liberalizacija podjetništva 1859).

Pomembno je, da so bile zaradi dunajskega bančnega poloma (1873) znova uvedene »rokodelske obrti«, za katere ni zadoščala le prijava, ampak tudi izkaz kvalificiranosti. V formalno sicer necehovski obliki, torej kot prosta ali pa koncesionirana obrt, pa so *večinske* rokodelske obrti (Vilfan 1996:479) preživele dolgo, vse do danes. Na lokalni in kasneje na državni ravni, s cehovskimi težnjami kot popotnico.¹³

Pri Ložarjevi omembi, da se je mizarska obrt kmalu *osamosvojila* in prešla v *poklic*, je podana sled pomenskega antagonizma med *izrazoma domača obrt* in *poklic*: gre za pokus vsebinsko-organizacijskega zoperstavljanja preproste domače obrti bolj reguliranemu 'poklicu'. To znova nakazuje, da je pomen poklica povezan s pristojnostmi, pooblastili, oblastjo in politiko. Poklic je v tem primeru mišljen kot drugače organiziran pogon, ne-domače, torej verjetno tržno, delavniško, z izdelki in storitvami, namenjenimi kupcem, ne pa samoporabi. Ložar torej poklic verjetno razume kot tržno, podjetniško organizirano in dovoljeno rokodelstvo ali obrt. Naj pa poudarim, da je Ložar ta sestavek pisal v 50. letih tega stoletja. Morda je njegovo umevanje izraza že kontaminirano s sodobnim razumevanjem poklica.

8. Neslovarski viri do začetka 20. stoletja

V 19. stoletju se je zaradi industrializacije in njenih nacionalnih ter mednarodnih posledic povečala količina oblastne, državne in deželne, regulacije. Domnevamo lahko, da je izraz poklic, ki se je konstituiral s pomočjo oblastnih služb, zašel tudi v predpise in zakonodajo. Žal tega področja nisem podrobno raziskal, vendar bi bilo tovrstno delo dragocen prispevek k razumevanju širjenja pomenske strukture izraza »poklic« skozi tedanji dinamični čas. Čas rastoče slovenske politične avtonomije v 19. stoletju, zlasti v šolskem polju, je tudi čas spreminjajoče se narave trgov nasploh in trgov dela še posebej. Ob tem dogajanju je nedvomno prihajalo tudi do paralelnega nadomeščanja nekdanj bolj razširjenih izrazov »obrotno«, »rokodelsko« ali kasneje »industrijsko« šolstvo s splošnejšim izrazom »strokovno šolstvo«.

¹³Eno od najzanimivejših sodobnih socioloških spoznanj pravi, da se statusne razdalje (prestižna razmerja) med raznovrstnimi poklici ohranjajo zelo dolgo in vsepovsod (Treiman 1977). Trditev je sicer empirično preverljiva, a slabo pojasnjena. Ugotovitev je presenetljiva tudi zato, ker na drugi strani vemo, prvič, da se poklicna struktura skozi čas spreminja, in drugič, da stratifikacijske raziskave potrjujejo občasno izjemno visoke stopnje poklicne dinamike ljudi (poklicna mobilnosti). Poskus splošne opredelitve procesov, ki naj bi poskušala razgrniti mehanizme in načine vzpostavljanja podpornih struktur posameznih poklicev okrog trga dela (institucij, pravil ipd.), je moč najti v Kramberger (1999).

8.1 Zakonodajni viri Deželnega zbora

Osnovni načrt bi lahko bil naslednji. Pomemben vir, ki kaže na razvoj tovrstnega (poklicnega) izrazja in se dotika regulacije različnih dejavnosti, na primer izobraževanja in trga dela v 2. polovici 19. stoletja, so deželni in državni uradni listi ter letopisi kranjskega Deželnega zbora, od 1861 do 1914 oziroma 1918 (Mestni arhiv Ljubljane), v katerih je ohranjena vsa sprejeta deželna zakonodaja in zapisniki sej deželnega zbora do razpada Avstro-Ogrske. Veljalo bo raziskati tudi avstrijski davčni in zlasti volilni sistem, o katerem Vilfan (1996:454) pravi, da je poznal negativni in pozitivni *poklicni* (*stanovski, izobrazbeni!*?) cenzus; negativnega so izvajali že pri volitvah v konstituanto 1848. Pozneje »so negativni poklicni cenzus poznali v različnih oblikah.« Morda je pozitiven poklicni cenzus, v izvornem duhu izraza »der Beruf«, naslavljal le visoko uradništvo (prav tam:455). Kako so tedaj zapisovali, če sploh, izraz »poklic«?

8.2 Statistični popisi

Toda pozor! Zanimiv primer dokaj splošne uporabe izraza »poklic« najdemo presenetljivo že relativno zgodaj, na dvojezičnih statističnih popisnicah¹⁴ iz leta 1869 (slika 1). Presenetljivo zato, ker kaže, da je v tem primeru že tedaj – vsaj v statističnem smislu – izraz poklic nosil v sebi tisti najsplošnejši pomen, s katerim še dandanes poimenujemo vse različne vrste človekovih dejavnosti v sferi dela: »Poklic ali s čim se kdo peča (Beruf oder Beschäftigung).«¹⁵ Oblast je predvidevala naslednje glavne kategorije aktivnega prebivalstva, starejšega od 14 let: uradna služba, drug zaslužek, obrt, delavci ali služabniki. Podrobnejše razčlenitve poklicnih kategorij je moč razbrati v navodilih za izpolnjevanje popisnice.

Ta, relativno zgodnja, raba izraza poklic kot najsplošnejega poimenovanja za človekovo pridobitno dejavnost (»zaslužek, ki človeka poglavitno živi«), je znamenje, da je morda do širjenja pomenske strukture izraza poklic in njegove posplošitve na razne vrste delovne in pridobitne prakse v nekaterih socialnih ali upravnih krogih prišlo celo prej, kot smo to danes pripravljene priznati oziroma misliti. Morda je izrazu pomagala pridobiti splošnejši pomen celo naraščajoča delovno-pravna in socialna zakonodaja, ki je težila k mednarodni primerljivosti po »svetovnem« statističnem kongresu, na polovici 19. stoletja.

9. Ali imajo torej stanovske šole iz protestantske dobe kaj skupnega z današnjim »poklicnim šolstvom«?

Protestantizem je na Slovenskem prvi *predvidel* ločitev osnovnega od drugega šolstva. Tri merila za osnovno šolstvo, elementarnost, splošnost in ljudskost¹⁶ (veljavna še danes), so bila izpolnjena s Trubarjevo zahtevo v »Cerkovni ordningi« (Cerkveni red iz 1564), naj ima vsaka fara svojega učitelja. Te osnovne šole je Trubar imenoval »navadne« (slovenske) in »nemške«, da bi jih ločil od latinskih. Poučevale pa naj bi mestne in kmečke otroke slovenskega in nemškega branja, pisanja in katekizma.

Trubar je s Cerkvenim redom prvi predvidel tudi »poklicne« protestantske šole (podčrtujem neustrezní izraz v narekovajih, ker je sodoben! – Ciperle in Vovko 1987), t.i.

¹⁴ Slovenski naziv za popisnico (Aufnahmsbogen) je bil: »Zapisnica za popis ljudstva in imenitnejše živine in drobnice po stanu, kakor je bil 31. decembra 1869.«

¹⁵ Do takšnega sklepa po branju slovenskih slovarskih in drugih virov ne moremo priti, saj tovrstnih razlag niti tedaj (morda niti danes!) v njih še ne zasledimo.

¹⁶ Elementarnost pomeni, da za sprejem ni potrebna predhodna izobrazba; splošnost, da je namenjena vsem, ne glede na spol, pripadnost, premoženje in bodoči »poklic«; ljudskost, da se izvaja v materinščini (Ciperle & Vovko 1987:18–19).

Beruf oder Beschäftigung	
Poklic ali s čim se kdo peča	
<p style="text-align: center;">Amt, Nahrungszweig, Gewerbe.</p> <p>Die Art desselben ist möglichst genau zu bezeichnen, z. B. die Kategorie des Bramlen, ob er noch im Dienste oder pensionirt ist, dgl. ist, in wessen Dienst er sich befindet; der Gegenstand des Gewerbes oder der Fabrication, die Gattung des Handelshesugnisses u. s. w.</p> <p>Wenn Jemand mehrere Nahrungszweige hat, so ist nur jener einzutragen, welcher seinen Haupterwerb bildet.</p> <p>Personen ohne bestimmten Erwerb haben die Art dinsthaft zu machen, in welcher sie ihren Lebensunterhalt beziehen, z. B. Rentensührer, Armen-Freundner u. dgl.</p> <p>Wenn Frauen, Kinder oder andere an der Wohnung theilnehmende Personen über 14 Jahre eine bestimmte eigene Beschäftigung betreiben oder bei dem Familien-Oberhaupt in seiner Beschäftigung regelmäßig theilnehmen, so ist dieß ausdrücklich anzugeben; im entgegengesetzten Falle ist die Führung des Haushaltes, der Schulbesuch u. dgl. in dieser Rubrik ersichtlich zu machen.</p> <p>Nur bei Personen von oder unter 14 Jahren kann die Rubrik mit einem Querstriche ausgefüllt werden. Sind sie jedoch bei einem bestimmten Gewerbe (z. B. bei einer Fabrik, bei Werken, beim Bergbau) beschäftigt, so ist dieß anzugeben.</p>	<p style="text-align: center;">Arbeits- oder Dienstverhältniß.</p> <p>Hier ist anzugeben, ob die Person an der neben bezeichneten Beschäftigung selbstständig oder nur als Hilfsarbeiter theilhaft ist;</p> <p>ob sie z. B. Eigenthümer oder Pächter des Grundstückes, oder im Monats- (Jahres-) Lohn, oder im Tagelohn bei der Landwirtschaft beschäftigt ist; ob sie Unternehmer, Geschäftsführer, Arbeiter einer Fabrik, ob sie Meister, Geselle, Lehrling, Tagelöhner u. s. w. eines Gewerbes; ob sie Besitzer, Buchhalter, Commis u. s. w. einer Handlung ist, ob sie im Dienste bei der Haushaltung steht u. s. f.</p>
<p style="text-align: center;">Uradna služba, drug zaslužek, obrt.</p> <p>Na čim tega ali vrsto je treba na tanko povedati, n. pr. kategorijo uradnika, če se služi ali je v penziji i. t. d., koga služi; s čim se peča obrt ali fabrika, ali trgovina i. t. d.</p> <p>Če ima kdo več zaslužkov, naj se vpiše samo tisti ki ga pogravitno živi.</p> <p>Osebe brez določnega zaslužka, naj poroče, od čest. žive, n. pr. imetnik prihodov, prestrehovana uboče i. t. d.</p> <p>Če ženske, otroci ali druge starišča deložne osebe čez 14 let imajo svoj lasten zaslužek ali gospodarju pri njegovem zaslužku pravilno pomagajo, naj se to izročao pristavi, sicer pa naj se v tem predelku pore, n. pr. da gospodini, da v šolo hodi i. t. d.</p> <p>Samo pri 14 ali izpod 14 let starih osebah sme se ta predelek poprek prečrtati. Če so pa pri kakem zaslužku (n. pr. v fabriki, pri obrtih, v rudniku), naj se to omeci.</p>	<p style="text-align: center;">Delavec ali služabnik.</p> <p>Tu naj se pove, če se oseba omenjenega dela samostojno ali pa kakor pomočni delavec deleži; ali je n. pr. lastnik ali zakupnik (šestnik) zemlje, ali služi kmetu za mesecno (letno) plačilo ali za daino; če je podreznik, rodnik ali delavec v fabriki; če je mojster, ksel, učence, nadničar i. t. d. pri obrtu; če je imetnik, računar, komis i. t. d. v trgovini; če služi pri hiševanju i. t. d.</p>
g	h
$\frac{1}{2}$	<i>Spisbelim</i>
	<i>Spisbelim</i>

Slika 1: Kopija »poklicnega« dela dvojezične nemško/slovenske popisnice za popis prebivalstva v slovenskem delu Avstroogrške leta 1869 (vir: Knjižnica Statističnega urada Republike Slovenije)

stanovske šole. Organizirane naj bi bile v mestih, pouk naj bi potekal v nemškem in latinskem jeziku, plačevala naj bi jih posvetna oblast, deželni stanovi (plemiči in meščani). Poučevala naj bi bodoče duhovne in prosvetne izobražence. Najbolj znani tedanji posvetni »poklici«, ki jih je Trubar poimenoval »poklicanja« in ki so zahtevali nekakšne šole, so bili: pisarji, učitelji, sodniki, pravniki, državni uradniki, zdravniki, morda vojaki. Torej tisti oblastno-politični položaji, ki so bili pod ingerenco mestnih, deželnih ter cesarskih oblasti – ne pa namenjeni lokalni proizvodnji dobrin zaradi tržnih potreb (tedaj pretežno antverharji, kmetje, chehi)!

Stvarni dosežek protestantskega stanovskega šolstva sta le celovška in ljubljanska *stanovska šola*, ker sta veljali kot srednji šoli in je bil iz njih možen prehod na univerze brez dodatnega šolanja. V njih pa so se šolali otroci (dečki!) plemičev in meščanov, osnovno izobrazbo so si pridobili že drugje. Sloveščini kot samostojnemu predmetu je bil v stanovski šoli v Ljubljani namenjen majhen delček programa v prvem in drugem razredu, za pouk *branja, verouka in petja*. Slovenski pouk v ljubljanski stanovski šoli pa je pokrival tista osnovna znanja, ki je – podobno kot v poprejšnjih stolnih šolah – vodil revnejše učence kvečjemu k poklicu podeželskega duhovništva. Nič več! Do resnične ločitve med osnovno in srednjo šolo je v resnici prišlo le na celovski *stanovski* šoli, kjer je pouk potekal v nemščini, ne pa drugod. O številnih drugih protestantskih šolah na Slovenskem, ki pa so bile kratkega veka, vemo malo ali nič.

Stanovske šole imajo s »poklicanjem« v tedanjem pomenu le šibko zvezo, s »*poklicem*« v današnjem pomenu, ki se nanaša bolj na rokodelstvo kot na umsko (pisarniško, oblastno) delo, pa takorekoč nikakršne! Stan je pomenil tedaj le pripisani socialni status, ne pa še stroke znotraj tega. Izraz *stanovska šola* je torej tedaj bolj kazal na višji (*stanovski*) izvor učencev, ne pa na kaj drugega. Če so že stanovske šole pripomogle komu do »poklicanja«, so promovirale učence za srednjeveške, vladarjem potrebne oblastno-politične profesije, ne pa tržnih, rokodelskih poklicev, kot jih skušamo razumeti danes pod pojmom »poklicnega šolstva.«¹⁷

Zato stanovskih šol nikakor ne moremo imenovati starodavnih predhodnic najnovejših »poklicnih« šol.¹⁸ Analogija, s katero skušamo današnjim poklicnim šolam pripisati izvor v protestantskih stanovskih šolah, je torej preuranjena. Načrtovani urnik v slovenskem pouku je bil po namenih snovalcev namenjen le krepitvi in širjenju pravega nauka, protestantizma, med navadnimi ljudmi, izobrazil pa naj bi podeželske duhovne. Če torej vemo, da so sodobne »poklicne šole« usmerjene pretežno v obrt, rokodelstvo in podobno – kar je dejansko čisto nasprotje vsebini »poklicanja«, torej upravni, oblastno-politični vsebini, s katero se je ta neposredni predhodnik sodobnega izraza, poklica, obdajal v času svojega nastanka – potem »analogija« drži še manj.

Tudi v novejšem obdobju, do začetka 1. svetovne vojne, izraz »poklic« še verjetno nima neposredne zveze s strokovnim šolstvom, nadgrajenim nad obrtnim usposabljanjem. Vse strokovno šolstvo veže svoje vsebine in poimenovanja na panoge in obrti, kmetijstvo, rudarstvo, razne obrtne stroke, trgovino in industrijo. Začetki so v realkah, kasneje v obrtnonadaljevalnih šolah (1868), ki pa so bile zelo nestanovitne, s stalnimi finančnimi težavami, oblike pa segajo od tečajev, preko vmesnih vse tja do polnih šolskih oblik.

10. Splošnejši pomeni *poklica* v prvi polovici 20. stoletja

Industrija v Sloveniji je najbolj napredovala v 20. stoletju, ko je hitro rasel tudi ustrezní trg dela. Zato se je pomenska struktura izraza *poklic* najbolj razširila v novejšem času. Ločimo lahko dve podobdobji: najprej obdobje po 1. svet. vojni, imenovano tudi obdobje med obema (svetovnima) vojnama, nato pa še obdobje po 2. svet. vojni.

¹⁷ V najnovejši prenovi poklicnega šolstva gre dejansko za prenovu poklicnih izobraževalnih programov na sekundarni ravni šolskega sistema (prim. z angl. VET – vocational education and training).

¹⁸ J. Muršak: prispevek k razpravi na posvetovanju: Prenova poklicnega izobraževanja in vloga zakonodajnih klasifikacij, 4. april 1997 (zvočni zapis, arhiv CESTRA-IDV/FDV).

10.1 Zgodnje omembe poklica v splošnejšem pomenu

Poljudni množični spis »Bodi svoje sreče kovač! Nauki za vsakdanje življenje,« ki ga je spisal Jurij Trunk, duhovnik krške škofije (1904, izdala Družba Sv. Mohorja v Celovcu; cf. Žižek 1987), nam kaže na že dokaj široko označevanje različnega dela s pomočjo izraza *poklic*: »... eni z rokami na polju, v hiši in delavnici, drugi v učenosti in umetnosti, še drugi kot vladarji narodov in predstojniki. Eni v vojski domovini v bran, drugi kot služabniki Kristusovi v cerkvah in samostanih... *Nima sicer vsak stan enakih opravil, a vsakemu stanu je poklic težaven, če ga hoče le resno in vestno izvrševati.*« (Trunk 1904:6–7; cf. Žižek 1987:14).

Pomenska struktura izraza *poklic* se je, vzporedno s širjenjem industrije, torej nekje na prelomu stoletja razpršila preko vseh stanov. Segala je v delovno prakso različnih stanov, ne le s poudarki na višjih službah in zaposlitvah, ki obdajajo trge dela. V njeni domeni že naletimo na poklice, ki jih opravljajo tudi nižji stanovi, ki delajo »z rokami na polju, v hiši in delavnici,« kot beremo pri Trunku.

Ta širša pomenska struktura pa še ni bila vsesplošno prisotna v pisani besedi (primerjaj na primer spis Erjavc 1923, kjer izraza *poklic* sploh ni). Širila se je predvsem v treh smereh, kjer izraz *poklic* v različnih izpeljavah in povezavah domuje še danes: *Prvič*, v smeri, ki z izrazom *poklic* na splošno opredeljuje razne vrste dela ali dejavnosti, zlasti ročnih spretnosti in mojstrstva – tu so bile že nakazane povezave s starejšim izrazom »antverh«, »antverhar« ter z mlajšimi izrazi kot so »rokodelstvo«, »obrt«, »industrija«, »stroka« in »delavnica«.

Drugič, izraz *poklic* je pričel diferencirano vsrkavati prestižni in častni pomen iz območja ugleda stanov, ki so še vedno dajali glavino predstavnikov v določenih poklicih. Ti prestižni pomenski podtoni v poklicih kažejo na dediščino socialnega statusa oseb glede na izvirne stanove (tipični vir preživljanja, renta, dohodek, stil življenja, ipd.).

Tretjič, kakor hitro je pričel izraz *poklic* nadomeščati izraz *stan*, je bilo pričakovati, da se bo kmalu dotaknil tudi različnih šolskih sistemov usposabljanja, ki so običajno vodili določene stanove preko »njim najprimernejših« izobraževalnih poti do zanje tipičnih poklicev.

10.2 Strokovno šolstvo med obema vojnama

Med obema vojnama kljub raznovrstni družbeni dinamiki ni prihajalo do globokih sprememb v organizaciji strokovnega šolstva na Slovenskem. Z upravnimi reformami 1923 so šolstvo prevzeli prosvetni oddelki mariborske in ljubljanske oblasti, upravna reforma pa se je zaključila z organizacijo banovin. Strokovne šole so bile podrejene večjim resorjem (oddelek za kmetijstvo, obrt, industrijo, trgovino in socialo). Zakon za meščanske šole iz leta 1931 je uvedel nižje in višje *srednje strokovno šolstvo*. Glavne usmeritve strokovnih šol so bile tri: trgovska, kmetijska in obrtno-industrijska.

Po proučevanju sekundarnih virov o strokovnem šolstvu (Serše 1995, Ciperle in Vovko 1987, Krajevni leksikon ... 1939) lahko ugotovimo, da so razne strokovne šole pripravljale vajence in učence za opravljanje posameznih poklicev, vendar jim s pričevali tedaj še *niso podeljevale poklicnih, ampak strokovne nazive in naslove!* Torej je bil sam izraz *poklic* (ter njegove izpeljanke) v obdobju med obema vojnama pomensko še dokaj čvrsto zasidran kot izraz, s katerim opisujemo dogajanje v sferi dela in zaposlitve. Naj podam tipičen zgled!

10.3 O presedlavanju poklica, o krušnih možnostih poklica in tragiki življenja

Kot prvi primer naj navedem tipična mesta iz članka z naslovom »Možnosti in meje poklicnih posvetovalnic« (Ozvald 1934). Avtor pravi, da so posvetovalnice v Evropi nastale po ameriškem vzoru in da služijo predvsem ljudem kot pomoč pri izbiri in menjavi

(»presedlavanju«) poklica. V ta namen je že razvit instrumentarij za merjenje daru in sposobnosti ljudi, vendar *»tudi od najtočnejše, eksaktno ugotovljenih dejstev ... nikar ne zahtevamo tega, česar po svojem bistvu ne morejo dati! Na temelju teh ugotovitev, ni dvoma, lahko fantu ali dekletu rečeš, da za ta in ta poklic ni sposoben... Ne da pa se tukaj zanesljivo trditi kaj pozitivnega, hočem reči, da bi kdo bil rojen za ta in ta poklic... Saj ga ni danes niti enega poklica, ki bi z vsem svojim bistvom pa s svojimi zahtevki tako docela ustrezal osebno individualnim svojstvom tega in tega človeka, kakor se na primer skladata ključ in ključavnica.«* (Ozvald 1934:86).

Sledi izjemno modra misel za tedanji čas: *»Pa še iz drugega, globoko segajočega razloga ne more poklicna posvetovalnica fantu ali dekliču pozitivno svetovati... Svetovanje, oziroma odsvetovanje, se namreč opira na mnenje, da si človek izbira poklic, šolo, življenjsko smer – po nagnjenju... Toda sposobnosti in nagnjenje do tega ali onega poklica žal nista edina pogoja za beli kruh v življenju. Kajti vse tisto skupaj, kar nam je danes v mislih ob besedi »kriza«, pač na ves glas vpije mladini, da bi jo tudi zgolj po nagnjenju in sposobnosti izbrani poklic še za precejšnjo vrsto let utegnil voditi pred – zaprta vrata.«* (prav tam:86).

Tisto, kar dejansko omogoča zaposlitev, je stanje v gospodarstvu in na trgu dela, kar Ozvald pove takole: *»Ampak pri slehernem človeku tukaj največ odločujejo potrebe, zahtevki in ponudbe, ki prihajajo iz celotnega življenja narodovega, čeprav se tega ne zavedaš izrečno... In marsikdo bi bil v mladih letih nedvomno drugače izbral, da mu je bilo dano izbirati le po nagnjenju, ljubezni in sposobnostih, ne pa tudi pod vplivom drugovrstnih nagibov, oziroma razlogov.«* In dalje pravi, da ljudje lahko kmalu začutijo *»tragiko življenja,«* če prezirajo in omalovažujejo to nujno svojstvo življenja, da je treba sklepati kompromise, ki upoštevajo tudi konjunkturo.

Tudi zato je potrebno, meni Ozvald, da poklicne posvetovalnice ne delujejo le po psiholoških, dušeslovnih ali zdravniških doktrinah, ampak upoštevajo narodnogospodarske zadeve. Glavna vprašanja v tej smeri so: (a) kakšne so telesne zahteve določenega poklica, (b) kakšne so psihološke zahteve določenega poklica, (c) kakšne so moralne zahteve poklica, in končno – kar je zelo slikovito rečeno, (d) kakšne so *krušne možnosti in meje* v raznih poklicih (prav tam:87).

Pri Ozvaldu naletimo na tisto tradicionalno mešano in vseeno še kar uravnoteženo razumevanje, ki že upošteva široko pomensko strukturo izraza poklic: gre za osebnotne, delovno-zaposlitvene in širše tržne konotacije ter razsežnosti poklica. Glede na to, kako Ozvald opisuje sam poklic, pa gre tudi pri njem dejansko za razmejitve med poklicem in zaposlitvijo, kar tudi eksplicitno navaja: *»Neizučениh 'delavcev' z roko pa tudi z glavo (oziroma s peresom), ki se ponujajo za 'vsako službo', je radi tega toliko med nami, ker ljudje po večini ne vedo, da 'poklic' in pa 'zaposlitev' niti zdaleka nista isto; zato pa osobito dečake kaj rada premami dana možnost, da bi prišel kaj lagodneje do 'zaslužka', to je brez truda in zlasti še brez zopernosti 'vajenskih' let.«* (prav tam:87). S tem mnenjem avtor nehote moralno zaniha in podvomi ravno pred tistim novim dejstvom trgov dela, ki ga malo poprej sam priznava kot pomembno prvino razvoja. Ozvald namreč z ločevanjem *poklica* in *zaposlitve* uvaja vrednostno sodbo glede menjavanja (presedlavanja) služb, implicitno rekoč, da je poklic nekaj trajnega in dobrega v primerjavi z zaposlitvijo, ki pa je nekaj priložnostnega in globalno slabega.

S tem, za tisti čas značilno nedosledno, načenja zapleteno razvojno problematiko vsebinskega razmejevanja med zaposlitvijo, službo in poklicem, pa tudi razmerja med splošnimi in obrtnimi šolami. Rastoči industrijski trg dela je pospešeno večal obseg proizvodnje ter vertikalno strukturiral delovni proces, pri čemer so se pričele zaposlitve upravljalske strukture oddaljevati od konkretnega poklicnega znanja in usposabljanja, ki so ga ljudje pridobili v šolah. Motiv trga je torej poleg ožjih poklicnih veščin vse bolj zahteval tudi

sprejetje splošnih motivov posla in s tem zaslužka, ki bi mu morali slediti večji obrati. Takšna preobrazba motivacij do različnih zaposlitev in delovnih mest pa dejansko spodmika tla tradicionalnemu razumevanju poklica, in to vsaj na tri načine.

Prvič, težko se je bilo otresti misli na starejši ožji pomen poklica, ki je zahteval dolgo šolanje in je vodil do upravnih služb – poklicev. Drugič, še težje je bilo razmišljati, da pa bi novejši pomen poklica, ki se je navezoval na obrtno-rokodelske in industrijske službe, v času naglega tehnološkega razvoja potekal brez šolanja in usposabljanja. In tretjič, poklic je »žalostno« meril tudi v novo smer, smer menjave, trgovanja in trgovine. To je bila za Ozvalda in mnoge druge dokaj težka tema, saj se je pomen dela po tradiciji oslanjal pretežno na rokodelstvo in obrt, upravljanje pa na državo. S povečano menjavo pa se je pomen dela pomikal tudi v smeri industrijskega upravljanja. Stalno se je pojavljalo vprašanje – ali so te nove zaposlitve tudi lahko poklici?

Ta problematika je bila v razvitejšem svetu, ki ga je že mnogo prej zajela industrializacija in svetovna trgovinska menjava, teoretsko spoznana in obdelana že davno pred Ozvaldovim časom (splošne teorije virov nacionalnega bogastva, odprtega trga dela, ipd.). Seveda pa v Sloveniji še ni bila aktualizirana, razen med redkimi izobraženci, ki so skušali razmejiti liberalno misel od starejših tematizacij. Ob tem je zanimivo, da so tovrstne dileme – kaj je poklic, kaj služba, kaj zaposlitev – v Sloveniji aktualne še dandanes, ko ob zamenjavi tehnologij¹⁹ znova prihaja do hitrih upravnih sprememb in do korenite transformacije delovnih procesov.

Najzanimivejša pa je pri Ozvaldu omemba izraza »poklicne šole«: »*Od pravega obrtnika zahtevamo današnji dan opravičeno trojega: da si je pred vsem drugim v delavnici pridobil kar največ poklicne veščine ter zato tudi res zna kaj napraviti; da ima dovoljno mero poklicnega znanja, ki ga daje zlasti strokovna in poklicna šola (okrepil A.K.)...; in pa da premore še kaj poklicne morale, osobito smisla za poklicno čast pa socialno mišljenje.*« (prav tam: 87–88). Četudi Ozvald s poklici v svojem članku meri na vse vrste dela in zaposlitev, pa si ne more pomagati, da ne bi kot osnove za posploševanje vzel za zgled ravno tistih majhnih obrtnih delavnic, ki so bile na Slovenskem dolgo časa pač prevladujoč način proizvodnje. S tem pomen poklica napolnjuje s pomeni rokodelstva, obrti in stroke, v nasprotju z vsebino, ki jo je »poklicanjem« pripisal Trubar. Ob tem pa se Ozvald izmika primerom iz industrije, ker poklicu, kljub profani vsebini, ne bi rad odvzel pomenske plasti časti in ugleda, ki ju izraz še vsebuje. V industriji je namreč premalo morale, pomeni zaposlitev so največkrat zoženi na posel, trg in denar. Prisotno je tudi menjavanje zaposlitev v delovni karieri. Zato so njegove posplošitve o tem, kaj poklic je, kljub dobremu občutku za problem, še vedno okrnjene.

10.4 Stroge in druge poklicne funkcije, tudi socialne (Blaznik)

Droben primer, ki kaže, kako je v obdobju med obema vojnama izraz *poklic* pomensko že raztegnjen kar preko vseh cehovskih obrti in rokodelstva, je moč najti tudi v Blaznikovem zgodovinskem spisu »O cehih na Slovenskem« (1940): »Organizacija cehov pa je vršila poleg strogo **poklicnih** funkcij še druge ...« (Blaznik, 1940:9, op.: poudaril A.K.). Izraz »poklicne funkcije« zveni v tem kontekstu zelo teoretsko (in anahronistično!). Predstavljal naj bi splošno poimenovanje tistih prvin delovnega procesa, ki so povezane predvsem s samim procesom dela, za razliko od ostalih, ki so širše, povezane s trgov in gospodarnostjo ter socialno varnostjo članov (varovanje bolnih in ostarelih članov ceha ipd.).

Iz navedenih primerov lahko sklepamo, da je izraz *poklic med obema vojnama* že *naslavljal vse različne službe in delovna mesta*. Nanašal se ni le na vse obrtne in rokodelske

¹⁹ V tem okolju se mora strokovno šolstvo od poklicno naravnanih praktičnih veščin vse bolj obračati k univerzalnim proizvodnim kompetencam (o tem več v Kramberger 1997).

delovne oziroma zaposlitvene sisteme, pač pa tudi na vse ostale proizvodne sisteme, ki so bili v obdobju pred 2. svet. vojno že v rabi. Do konca 19. stoletja izraz poklic takšnega splošnega pomena v najširši jezikovni rabi zagotovo še nima (toda glej izjemo od te ugotovitve v zgoraj omenjenih statističnih popisih!). Verjetno se je širok pomen izraza poklic na hitro razrasel in pretil v vsakdanje besedišče šele v prvih štirih desetletjih tega stoletja.

11. Originalni in uvoženi izrazi po Brezniku

Ugotovimo lahko, da so se *splošnejši* pomeni in izrazi za poimenovanje konkretnih vrst dejavnosti, s katerimi so si ljudje na Slovenskem služili kruh izven starodavnega kmetovanja, rokodelstva in obrti, razvili v navezavi s poklicem šele v poznem 19. stoletju, po zatonu rokohovstva. To je čas pospešenega narodnega prebujanja, uvajanja obveznega šolanja, postopnega uvajanja in nadomeščanja rokodelstva ter obrti z industrijo, in končno, oblikovanja deželne zakonodaje, ki je potrebovala in izumljala slovensko strokovno poimenovanje in izrazje za regulacijo šolanja, trga dela in odpiranja gospodarskih dejavnosti širši menjavi.

Izraz *poklic* je bil od nastanka, datiranega nekje v obdobju med trubarjanskim *poklicanjem* in Pohlbinovim *poklicem*, dolgo časa vezan na oblastno-politične položaje in službe. V prejšnjem stoletju je sicer dobil nekoliko splošnejši pomen. Druga polovica 19. stoletja najprej slavizira nekdanje nemško izrazje, ki se dotika dela. Nemški pogovorni izraz »antverh« je bil v večji meri nadomeščen s slovenskim izrazom »rokodelstvo«, nemški izraz »gewerb« pa je bil nadomeščen z izrazom »obrt«. Tema izrazoma se polagoma pridružita še splošnejša izraza *industrija* in *stroka*. Izraz *stan* pa vse do 20. stoletja še prevladuje nad izrazom *poklic*. Šele nato pridobiva izraz poklic širši pomen in prehaja v širšo rabo.

Obdobje močnejšega pomenskega razslojevanja izraza *poklic* v slovenščini v 20. stoletju sem le skopo preletel. Pregled sem v glavnem zaustavil pred 2. svet. vojno. Burna sprememba pomenske strukture izraza poklic se je pričela po 2. svet. vojni, zato terja posebno obravnavo, ki pa jo tu opuščam. Vseeno mi opravljeni pregled pomaga do načelne ugotovitve, ki pravi, da je predvsem 20. stoletje nanese v izraz večino danes poznanih pomenskih plasti. V tem novejšem času so se zgostile kulturne, ekonomske, socialne in politične spremembe v slovenskem prostoru, zlasti se je raztegnil trg dela, na katerem so se Slovenci zaposlovali.

V vplivu na pomenskost poklicnega besedišča pa vseeno še dominirajo prenešeni institucionalni in korporativni vplivi starejših dob. Med njimi najbolj izstopajo prvine ugleda, časti, poštenja in etike, ki so se držali (višjih) stanov, strok²⁰ in cehovske etike. Zato novejši institucionalno-korporativni vplivi, zlasti industrije v 1. polovici 20. stoletja in strokovnega šolstva po 2. svet. vojni, velikokrat prehitujejo sprejemljivost novih pomenov poklicnega izrazja med ljudmi. To se povsem sklada z Breznikovo idejo (1982:394), ki pravi: »*Po izrazih lahko sodimo, kje se je sprememba izvršila po domačem izumu, kje pa po tujem. Če se je sprememba izvršila na domačih tleh, se je ohranil tudi domač izraz.*«

Če smo prvotni pomen izraza *poklic* dobili s pomočjo »tujega izuma«, pa smo njegove modernejše pomene dobili s pomočjo domačih sprememb. Žal v zelo kratkem času, ki ne omogoča stabilne in uležane rabe besednih zvez na vseh ravneh govora. Sprememb je (bilo) toliko, da se danes sam izraz *poklic* opoteka pod preštevilnimi pomeni. Raba izraza poklic in njegovih besednih zvez je zato danes ohlapna in dvoumna. To se še najbolj pozna pri

²⁰ Zlasti učitelji so se s poudarjanjem svojega poslanstva borili proti preobilnemu uradnikovanju v šolah, kot je na primer razbrati iz govora ravnatelja meščanske šole C. Wanka davnega 1891: »Mi imamo veliko, veliko preveč ukazov in podrobnih naredb [...] Po tej poti ne dospemo nikoli do vziščenega cilja v svojem poklici...« (O preobilnem uradnem pisanju, v Popotnik 1891, št. 21; cf. Mojca Peček 1998:118).

neusklajenih strokovnih ravneh govora, kadar pisanje obravnava poklicne procese in pojave. Ker pa je število novejših sprememb zelo obsežno, terjajo širšo obravnavo. Naj tu le nakažem osnovno smer obetavnega socio-lingvističnega raziskovanja.

Težnja sodobnih avtorjev, ki skušajo nakazati izvor sodobnega izraza *poklicno šolstvo* v protestantskih *stanovskih šolah*, je preuranjena. Na osnovi sistematične analize smo lahko le ugotovili, da je izraz *poklicno šolstvo* nastal šele sredi 20. stoletja. Tedaj se zaradi pomenske širitve izraza *poklic*, ki prične objemati tudi rokodelsko in obrtno delo, približuje pomenu *strokovnega šolstva in ga poskuša nadomeščati*. Izraz »poklicno šolstvo«, uporabljan hipertrofično po 2. svet. vojni, pa je ujet v posebno politično okolje in dediščino (pretirana poklicna regulacija šolskega polja, ki je dosegla vrh v 80. letih), zato tega zanimivega obdobja tu nisem podrobneje obravnaval.

Z vidika sodobne obravnave trga dela se sicer pretežni pomen izraza poklic nahaja na povpraševalni strani trga dela (delovna mesta, zaposlitve, položaji). Ker pa so bile v Sloveniji občasno priprave ljudi za določen poklic močno začrtane s šolskim sistemom (zlasti ekspanzirano »poklicno izobraževanje« v času socializma), je pomen izraza včasih močno zanihal tudi na ponudbeno stran trga dela (ponujeno znanje). Tako je prišlo do pomenskega prekrivanja izraza poklic z vsebino pojma »dosežena izobrazbena usmeritev«. Kjer so prehodi iz izobraževanja (preko trga dela) v zaposlitve zelo nadzorovani, je to izjemoma sicer možno. Ko pa se trg dela v tem smislu bolj razveže (in očitno je vedno dovolj, če ne celo vedno več, priložnosti za to), se tudi pomena teh dveh izrazov, izobrazbe in poklica, razvežeta oziroma razideta po naravni poti. Treba pa je pošteno priznati, da sicer enostranska težnja slovenskega poklicnega šolstva po čvrsti povezavi izobrazbe s poklicem v resnici ni nikoli tako uspela kot na primer v Nemčiji.²¹ Empirično potrditev te stalno prisotne razveze na slovenskih trgih bomo podali ob drugi priložnosti.

Opravljeni pregled nam dopušča še naslednje spoznanje: izraz *poklic* ima danes veliko, morda celo preveč, ozadij in naslonov. Kažejo na širino poklicnega prostora, ki ga mora izraz poklic (v Sloveniji) naslavlјati. Ker preko teh pomenskih okolij raziskujemo vpetost aktivnih ljudi v različne socialne in ekonomske podsisteme, ki delujejo na različnih ravneh, lahko v članku predstavljeno razslojevanje poklicnih pomenov jemljemo tudi kot nazorni odsev najprej zadržanega, nato pa pospešenega razslojevanja slovenske družbe, povezanega z zakasnelo, a burno industrializacijo. Lokalni trgi dela so se očitno najbolj intenzivno spreminjali v globalnejše trge dela v 20. stoletju, zlasti po drugi svetovni vojni.

Nadaljnji, bolj poglobljen oris pomenske strukture izraza *poklic* je zato tudi tehten sociološki, še boljše, interdisciplinarni, in ne le socio-lingvistični izziv.

Uporabljena literatura

- Bezljaj, Fr. (1982): *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Druga knjiga, K-O. Ljubljana.
- Blaznik, P. (1940): *O cehih na Slovenskem* (posebni odtisek iz Zbornika slovenskega obrta 1918–1938). Ljubljana.
- Breznik, A. (1982, ur. J. Toporišič): *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana.
- Cindrič, A. (1997): *Študentje s Kranjske na Dunajski univerzi v predmarčni dobi 1815–1848*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Cigale, M. (1860): *Deutsch-Slowenisches Wörterbuch*. Ljubljana.
- Ciperle, J., Vovko, A. (1987): *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana.

²¹ Zato pa imajo v Nemčiji za tovrstne regulirane poklice zelo točen izraz, namreč »izobraževalni poklic« (Ausbildungsberuf). Podobno je tudi na Nizozemskem.

- Drnovšek, M. (ur., 1977): *Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja*. Ljubljana. Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Razprave, zvezek 4.
- Erjavec, F. (1923): Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled. *Znanstvena knjižnica*, 6. zvezek. Ljubljana.
- Ivanjko, Š., Kocbek, M. (1994): *Pravo družb. Statusno gospodarsko pravo*. Ljubljana.
- Kartoteka Biblije Dalmatina, Jurija (or. 1584): *Biblija – izpisani izrazi*. Kartoteka sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik (izpisal Jože Stabej st.). ZRC/SAZU, Ljubljana.
- Kartoteka rokopisnega Slovarja Vodnika, Valentina (or. 1813): *Rokopisni slovensko-nemški slovar (gradivo)*. Kartoteka sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik. ZRC/SAZU, Ljubljana.
- Krajevni leksikon Dravske banovine* (1939). Izdala Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani. Založila Uprava krajevnega leksikona Dravske banovine v Ljubljani.
- Kramberger, A. (ur., 1997): *Prenova poklicnega izobraževanja in vloga zakonodajnih klasifikacij*. Ljubljana.
- Kramberger, A., L. Kavaš, J. Kolenc, F. Žižek (1979): *Premiki delovne sile h kapitalu – vzroki z nasprotnim učinkom*. Skupinsko diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani (neobjavljeno).
- Ložar, R. (1959): *Ljudska obrt in trgovina v Sloveniji*. V: M. Marolt (ur., 1959): 70–131.
- Luther, Martin D. (1974, or. 1545): *Biblia – Die Gantze Heilige Schrift*, Band 3, Wittenberg 1545. Muenchen 1974.
- Marolt, M. (ur., 1959): *Zgodovinski zbornik*. Buenos Aires.
- Medveš, Z., Muršak, J. (ur., 1992): *Sistemska urejanje poklicnega izobraževanja*. Zbornik. Ljubljana.
- Megiser, Hieronim (1603): *Thesaurus Polyglottus* (mnogojezični slovar). Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za »Slovensko-latinsko-nemški slovar« izpisal in uredil Jože Stabej. SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 32, Inštitut za slovenski jezik 12. Ljubljana, 1977.
- Melik, A. (ur., 1939): *Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja*. Ljubljana. Zbirka študij št. 5.
- Muršak, J. (1997): *Cilji prenove sistema poklicnega in strokovnega izobraževanja v Sloveniji*. V: Kramberger (ur., 1997).
- Otorepec, B. (1972): Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. V: V. Valenčič (ur., 1972): 5–54.
- Ozvald, K. (1934): Možnosti in meje poklicnih zavarovalnic. V: *Kronika slovenskih mest*, I (1934): 86–88.
- Peček, M. (1998): Učitelji o možnostih in mejah svoje strokovne avtonomije v drugi polovici 19. stoletja. V: *Šolska kronika 7/XXXI*, str. 111–124. Ljubljana.
- Pipp, L. (1934): O zgodovini statistike, ljudskih štetij in popisov prebivalstva. V: *Kronika slovenskih mest*, I (1934): 195–201.
- Pleteršnik, M. (1. del A-O 1894, 2. del P-Ž 1895): *Slovensko-nemški slovar*, izdan na troške rajnega knezoškofa Antona Alojzija Wolfa. Ljubljana.
- Pleteršnik, M. (1894): *Slovensko – nemški slovar* (1. del A-O), Pripomnje (predgovor – op. A.K.). Ljubljana, Knezoškofijstvo, str. iii-x.
- Pohlin, M. (1972, or. 1781): *Tu malo besedishe treh jesikov*. Das ist: Das Kleine Wörterbuch in Dreyen Sprachen. Faksimile prve izdaje (spremna beseda Jože Stabej). Muenchen.
- Serše, A. (1995): *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941, s posebnim ozirom na obrtno šolstvo na področju Kranjske*. Ljubljana.
- Simoniti, P. (1979): *Humanizem na Slovenskem*. Ljubljana.
- Slanc, A. (ur., 1996): *Srednješolsko izobraževanje v Republiki Sloveniji 1990–1996*. Ljubljana.
- Slokar, I. (1963): Zgodovina obrtnega šolstva v Ljubljani do leta 1860. V: *Zgodovinski časopis XVII* (1963), Ljubljana.

- Slokar, I. (1972): Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732. V: V. Valenčič (ur., 1972): 55–114.
- Slokar, I. (1977): Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860. V: M. Drnovšek (ur., 1977): 8–102.
- Stabej, J. (1972): *Spremna beseda k: M. Pohlin: Tu malo besedishe treh jesikov*. Das ist: Das Kleine Wörterbuch in Dreyen Sprachen. Faksimile prve izdaje. Muenchen, str. 11–19.
- Sveto pismo stare in nove zaveze* (1996): Slovenski standardni prevod iz izvirmih jezikov.
- Šolska kronika – zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*. Glasilo Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana. Številki 4–XXVIII (1995) in 5–XXIX (1996).
- Štuhec, M. (1995): *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana.
- Trdina, J. (1998): *Bajke in povesti o Gorjancih*. Internet: [http:// ...](http://...) (več Internet naslovov)
- Trubar, P. (1975, or. 1563): *Slovenska cerkovna ordninga*. Iz bohoričice prenesel Franc Drolc, skrajšano izdajo izbral in napisal spremno besedo Drago Šega. Ljubljana.
- Valenčič, D. (1994): *Nekateri izsledki iz raziskave o drobnem gospodarstvu v Sloveniji*. V: Borak, N. (1994, ur.): 41–47.
- Valenčič, V. (ur., 1972): *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja*. Zbornik razprav. Ljubljana: Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. Razprave zv. 3.
- Vilfan, S., (1996): *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana.
- Vodopivec, P. (1998): O socialnih in gospodarskih nazorih Ferda Kočvarja. V: A. Cindrič (ur.): Čarnižev zbornik (1931–1996). Ljubljana.
- Žižek, S. (1987): *Ideologija, Slovenci, jezik*. Ljubljana.

Summary

Meaning Structure of the Slovenian Word 'Vocation' ('poklic') until the Second World War

Anton Kramberger

The article concerns current uncertainties in the meaning of the Slovenian word 'vocation' ('poklic). Often the word is understood to address one's 'education' instead of his/her 'occupation'. This double meaning arises from recent history and not from ancient history, although the origins of its ambiguity are deeply historical. The first approximation of the Slovenian word for 'vocation', i.e. 'poklizane', was a direct translation from the old German word 'Berruf' and was initially used by Slovenian Protestant priests in the sixteenth century (translation of Luther's *Bible*). At that time, the Slovenian word as a general expression was used to indicate only the highest clerical and state administration positions. In later Slovenian vocabularies Pohlin introduced a slightly shorter version of the initially suggested 'poklizane', i.e. 'pokliz', at the end of the eighteenth century. However, the word itself was never widely used by the ordinary people until the end of the nineteenth century. Reasons lay in a rather undeveloped industry, in rigid local labour markets and in undeveloped Slovenian public administration. Low labour mobility led to local work arrangements which were sufficiently described by more specific Slovenian terms like stand ('stan'), craft ('obrt'), handyman ('rokodelec'), profession ('stroka'), and the like.

Late modernisation and urbanisation, beginning in Slovenia mainly during the twentieth century, were helped by the fact that corporatist arrangements of labour markets prevailed over open labour markets. Hence the original word 'vocation' was becoming more popular. However, it has never clearly developed into the more general term 'occupation', as in England. Before the Second World War the use of the term 'vocation' ('poklic') became more frequent, indicating a broader range of jobs. Nowadays, the term 'vocation' (poklic) is widely used elsewhere. People have problems in determine whether to use it as a description of the supply (educational) or the demand (occupational) characteristics of their jobs, due to its rather ambiguous meaning in last few decades. Namely, strong

efforts of (the socialist) educational authorities after the Second World War aimed to directly link various educational titles with various occupational job titles. However, these one-sided attempts basically failed as industrial relations in Slovenia lacked similar strong links among labour market participants, as it was (and probably still is) the case in Germany or Denmark. So, in very recent times, the word 'vocation' (poklic) is slowly re-developing into a general term for indicating a variety of similar jobs, while the word 'education' ('izobrazba') is again becoming a term with a separate school-based meaning.

The article includes many historical examples supporting this accelerated development of the meaning structure of the word 'vocation' ('poklic') in Slovenia.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 1263-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prodajnem oddelku Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih bo v kratkem pošla).

Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872-1918.

Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku.

Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in srednjem veku.

Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse.

Cerkev, kultura in politika 1890-1941. (zbornik)

Rajko Cibic: Spomini Slovenca v tujski legiji.

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti. (grajsko in meščansko življenje v drugi polovici 19. stoletja)

Dragotin Cvetko: V prostoru in času. Spomini.

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom.

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta.

Iskra Čurkina: Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914.

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev. (o Žužkovih s Tržaškega)

Dnevnik cesarja Marka Avrelija.

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih.

Ferdo Gestrin: Slovanske migracije v Italijo.

Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem.

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj. (uredil Janko Prunk)

Ljudmil Hauptmann: Nastanek in razvoj Kranjske.

Ivan Hribar: Moji spomini II. (uredil Vasilij Melik)

Jože Kastelic: Simbolika mitov na rimskih nagrobnih spomenikih. Šempeter v Savinjski dolini.

Francé Koblar: Moj obračun.

Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940-1980.

Koroški plebiscit. (zbornik razprav in člankov)

Franc Kos: Izbrano delo. (uredil Bogo Grafenauer)

Fedja Košir: Zamisel mesta. (zgodovina urbanizma)

- Anton T. Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije. Ljubljanska knjiga. Zgodbe in pričevanja. (izbral in uredil Andrej Inkret)
- Niccoló Machiavelli: Politika in morala. (v knjigi je tudi znameniti »Vladar«; prevedel Niko Košir)
- Mariborska knjiga. Pesmi, zgodbe in pričevanja. (izbral in uredil Andrej Brvar)
- Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta.
- Vojeslav Molč: Iz knjige spominov.
- Anton Novačan: Jeruzalem – Kairo. Spomini 1942–1945. (uredil Bruno Hartman)
- Boris Pahor: Ta ocean strašno odprt. (dnevniški zapiski ob knjigi o Edvardu Kocbeku iz leta 1975)
- Boris Pahor: V labirintu. (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)
- Franc Petek: Iz mojih spominov. (spomini koroškega rojaka; tekst je pripravil Janko Pleterski)
- Herman Potočnik: Problem vožnje po vesolju. (»kultna« knjiga za zgodovino vesoljske tehnike)
- Radoslava Premrl: Moj brat Janko – Vojko.
- Tone Pretnar: Prešeren in Mickiewicz.
- Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo. (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)
- Branko Reisp: Gradovi dežele Kranjske.
- Albert Rejec – Tone Črnač – Jože Vadnjal; Pričevanja o TIGR-u. (uredila Tatjana Rejec)
- Vladimir Ribarič: Potresi v Sloveniji. (ob stoti obletnici ljubljanskega potresa)
- Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja.
- Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju.
- Slovenska matica 1864–1964. (zbornik razprav in člankov)
- Janez Strnad: Zgodbe iz fizike. (o zgodovini velikih odkritij)
- Ivan Stopar: Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem.
- Fran Šuklje: Iz mojih spominov, I. in II. (uredil Vasilij Melik)
- III. Trubarjev zbornik. Reformacija na Slovenskem.
- Lojze Ude: Moje mnenje o položaju. Članki in pisma 1941–1944. (uredil Boris Mlakar)
- Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. (zbornik)
- Josip Vošnjak: Spomini. (uredil Vasilij Melik)
- Andrej Vovko: Mal položi dar... domu na altar. Družba sv. Cirila in Metoda 1895–1918.
- Emil Weiss – Belač: Ne hodi naprej. (dolgoletna mučeniška pot aktivista OF in partizana skozi gestapovske in udbovske zapore ter taborišči v Bileci in na Golem otoku)
- Franc Zupančič: Dnevnik 1914–1918.
- Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju. (uredil Vasilij Melik)
- Janja Žitnik: Pero in politika. (zadnja leta Louisa Adamiča)